

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI (1923-1938)

AYDIN CAN
Ç.Ü. ÖĞRETİM GÖREVLİSİ

Cumhuriyetin kurulduğundan beri Türkiye, dönemin süper devletleriyle ortak sınıra sahip oldu. Bu Türkiye'nin daha dikkatli dış politika izlemesi ihtiyacını doğurdu. Coğrafi konum itibarıyla Asya'dan Avrupa'ya uzanan yeni bir devletin tek bir komşusu olması düşünülemezdi. Birinci Dünya Savaşından sonra Ortadoğu'da yapılan yeni düzenlemeyle de Türkiye İngiltere ve Fransa ile komşu olmuştu. 1920'li yıllar boyunca Türkiye, kuzeyinde Sovyet Rusya ile, güneyde Irak mandası nedeniyle İngiltere ile, Suriye mandası nedeniyle Fransa ile, ayrıca On İki Ada nedeniyle İtalya ile ortak sınırlara sahipti.

Lozan Barışından¹ sonra Türkiye batılı devletler ile meselelerini halletmişti. Bundan sonra da Türkiye'nin temel meselesi hızlı ekonomik kalkınmayı sağlayarak muassır medeniyet seviyesine ulaşmaktı. Hayatlarının çoğunu savaş alanlarında geçiren yeni Türkiye'nin yöneticileri, bu hedefe ulaşmak isterken dış politikada da barış ilkesini esas almıştır. Bu durum Türkiye'nin zorunlu olarak Versay sisteminin yanında yer almasına yol açtı. Lozan Antlaşması'nda Türkiye, mevcut sınırları dışında hak iddia etmeyeceğini kabul etmiştir.² Bundan sonra karşılaştığı önemli dış sorunları da Türkiye barışçı yollarla çözümlenmeyi tercih etmiştir. Zaten Türkiye'nin Lozan'dan sonra komşularıyla toprak problemi yoktu. Bu da zorunlu olarak Türkiye'yi statükocu bir politika izlemeye itmiştir. Diğer yandan uzun savaşlar sonunda yorgun düşmüş on altı milyonluk Türkiye'nin maceraperest bir politika izlemesi akılcı bir yaklaşım olmazdı.

Yıllarca süren yıpratıcı savaşlardan yeni çıkmış olan Türkiye Lozan'dan sonra uluslararası alanda yerini sağlamlaştırmak için dış gelişmeleri yakından takip etmiş ve aktif bir dış politika izlemiştir. Mustafa Kemal, bölgesel işbirliğine gitmenin yanı sıra daha geniş paktlara katılmayı da milli menfaatlere uygun görmüştür. Yeni Türkiye iç politikada bir dizi reformları uygulamaya koymuştu. Bu reformların yerleşebilmesi için dışta barışa, içte ise istikrara ihtiyaç vardı.³ İstikrarı bozmamak için de Türkiye uluslararası gelişmeleri yakından izlemek zorundaydı.

Türkiye'nin Ortadoğu'daki komşularına baktığımız zaman İran ve Afganistan dışındaki Ortadoğu devletleri, I. Dünya savaşının sonuna kadar bir kısmı fiilen elden çıkmış olsa da, hukukî olarak Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkması üzerine Anadolu dışındaki yerler ki, bunlar Arapların yaşadığı topraklardı, özellikle İngiltere ve Fransa'nın hakimiyetine geçmişti. I.Dünya savaşı sırasında bu bölgenin Arap unsurları Halifenin cihat ilanına rağmen düşmanla işbirliğine gitmiştir.⁴ Arkasından da İngilizlerin bağımsızlık vaatlerine kanarak Türklere saldırmışlar, bu da Türklerin kalplerinde derin izler bırakmıştır.

İtilaf Devletleri Mondros Mütarekesi'nden sonra, öz Türk Yurdunu da istilaya girişince Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde Türk Milli Mücadelesi başlamıştı. Ortadoğu'da ise Araplara vaat edilen bağımsızlık verilmedi ve arkasından da bu bölgeler küçük devletlere bölünerek İngiliz ve Fransız mandaterliğine verildi. Bu sırada, Osmanlı Devleti'ne karşı itilaf Devletleriyle işbirliği yapan ve Osmanlı Ordularının aldığı yenilgilerde önemli rolü olan Arap unsurları nasıl kandırılmış olduklarını anlamaya başladılar. Araplara verilen bağımsızlık vaatleri uygulamaya konulmadığı gibi, bunun emperyalistlerin amaçlarına ulaşmak için kullandıkları bir araç olduğu ortaya çıktı.

Milli Mücadele içinde ve Lozan Antlaşması'ndan sonraki yıllarda Türkiye'nin Doğulu devletlerle ilişkilerini Misak-ı Milli'de belirtilen amaçlar ve ilkeler belirlemiştir. Misak-ı

Milli'nin temel ilkesi, Türk unsurunun çoğunlukta olduğu yerlerde Milli bir Türk Devleti kurmaktı. Buna göre, Osmanlı Devleti'nin varisi olan yeni Türk Devleti, İmparatorluğun yüzyıllarca egemenliği altında kalmış olan Arap ülkeleri üzerindeki iddialarından vazgeçmiş ve bir bakıma Misak-ı Millî ile amaçlarını, başka milletlerin çıkarlarına dokunmayacak şekilde sınırlamış oluyordu. Bu durumda Türkiye'nin bu ülkeler üzerinde kurulan yeni devletlerle ilişkilerinin dostane olmaması için hiçbir sebep yoktu. Diğer yandan Türkiye'nin Arap ülkelerine göre nisbeten bağımsız sayılabilecek Afganistan ve İran ile de önemli bir çıkar çatışması bulunmuyordu.⁵

Türkiye'nin Misak-ı Milli'deki Ortadoğu toprakları ile ilgili istekleri gerçekleşmedi. Ardından Lozan'da da bu topraklardan vazgeçmesi sonucunda Araplar batılı emperyalistlerle karşı karşıya kaldı. Orada kurulan yapay devletlerin temel amacı bağımsızlıklarını kazanmaktı. Bunun sonucunda Arap dünyası Türkiye'yi umut ışığı olarak görmeye ve Türkiye ile işbirliği yollarını aramaya başladı. Mustafa Kemal de emperyalizme karşı yaptığı savaşı kazanmış, Arap dünyasında da bu olumlu karşılanmıştı. Ayrıca Mustafa Kemal Azerbaycan, Irak, Suriye, Libya, Afganistan ve Hindistan'daki Müslümanlarla ilişkiler kurmuştu.⁶

Mustafa Kemal Türk Milli Mücadelesinin sadece Türkiye'nin mücadelesi olmadığı, bunun bütün doğunun mazlum milletlerinin davası olduğunu "Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnızca Türkiye'ye ait değildir, müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin bütün şarkın davasıdır"⁷ sözleriyle vurgulamış ve diğer Müslüman halkların desteğini almak istemiştir. Mustafa Kemal bu girişimlerden yüzde yüz sonuç beklemiyordu. Ancak düşmanın silahının aynen kendisine karşı kullanmanın yararını da biliyordu. Bu maksatla Ankara'dan tüm İslam dünyasına yardım istemek amacıyla yayınlanan bildirimlerde "işgalin Osmanlı saltanatından çok hilafet makamını özgürlük ve bağımsızlıklarının tek dayanağı gören İslam dünyasına yönelik olduğunu" ilanında yarar görüyordu. Bu şekilde İslam etkenini M. Kemal bu sefer mazlum milletleri yönlendirmek için kullanıyordu.⁸ Milli Mücadele başarıya ulaştınca Ortadoğu ülkeleri Türkiye'den fiili yardım beklemeye başladı. Diğer yandan bu ülkelerin batılılara karşı savaşında M. Kemal Paşa'nın olumlu etkisi görülmekteydi. M. Kemal Paşa bir anlamda batılıların da yenilebileceğini bu ülkelere göstermişti. Mazlum milletler arasında batılılarla mücadele eden ülkelerde M. Kemal'in popülaritesi oldukça yüksekti.

Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası öncelikle elde edilen bağımsızlığın sürdürülmesi ve milli menfaatlerin korunması temeline dayanıyordu.⁹ Bu politikanın ışığı altında yürütülmesi gereken diplomasi, iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmek ve dünya politikasında ağırlıklı devletlerle işbirliğine girmektir. Yeni Türk Devletinin kurucuları, son dönemlerde Osmanlı Devleti'nin nasıl kendi coğrafyasında yalnız kaldığını görmüşlerdi. Yakın tarihi iyi değerlendiren yeni Türk Devletinin liderleri dış politikalarını planlarken, karşılarında düşman bir Balkan ittifakı ve ret cephesi yaratmamaya özen göstermişlerdi. Mustafa Kemal'in barışçı politikası komşularla ilişkilerde öncelikle uygulamaya konuldu. Komşu ülkelerle dostluk ilişkilerinin kurulmasına önem verildi.¹⁰

Lozan Barışının imzalanmasından sonra, Türkiye'de köklü devrim hareketlerine girişildi. Bu arada Cumhuriyetin ilanından sonra hilafet de 3 Mart 1924 de ilga edildi. Hilafetin ilgası¹¹, laiklik yolunda atılan adımlar ve cumhuriyet Türkiye'sinin batılılaşma politikaları, henüz din etkisinden kurtulamamış Müslüman halklarda, özellikle Araplarda bazı tepkilerin belirmesine neden oldu.¹² Fakat Osmanlı Devlet sisteminin köhneleşmiş bir parçasını teşkil eden bu kurumun kaldırılması Türkiye'de önemli bir tepki doğurmamıştır. Zaten, hilafet Müslüman devletler için birleştirici bir unsur olmaktan çıkmıştı, hiçbir egemen devletin halifenin üstün kuvvetini tanımayacağı da bir gerçektir. Ayrıca Halifenin zannedildiği gibi manevi bir gücünün olmadığı da, I. Dünya Savaşında Arapların "Halifenin cihat ilanına rağmen" İngilizlerle işbirliği yapmasıyla açıkça ortaya çıkmıştı. Aslında hilafetin kaldırılmasına karşı bazı Müslüman

topluluklarında oluşan tepkinin arkasında, sömürgeci ve emperyalist emellerini Ortadoğu'da gerçekleştirmek isteyen İngiltere ve Fransa'nın olduğu bilinmekteydi.¹³

Bu arada Güney Asya Müslümanları ilk anda hilafetin kaldırılmasında büyük bir şok geçirdiler. Adeta dünyaları başlarına yıkıldı. Müslümanlar nüfusça Hindulardan az oldukları için, Hindistan'ın İngiltere'den istiklalini kazanması onlar için istiklal olmayabilirdi. Bu açıdan İslam ve halife onların ayrı bir millet olmalarının başlıca sembolüydü. Ayrıca, Türkiye'nin nüfuzunu bağımsızlıklarını kazanmak için kullanmak istiyorlardı. Güney Asya Müslümanları ilk şoku atlattıktan sonra Mustafa Kemal'in haklılığını kabul ettiler ve Türkiye'ye daha önceden beri verdikleri desteği daha sonra da devam ettirdiler.¹⁴

Türkiye, İslam dünyasına batıların yenilebileceğini gösterirken lider konuma ulaştı. Ancak Türkiye'de radikal reformların yapılmasıyla, Arap dünyasının Türkiye'ye bakışı da değişti. Bu bir bakıma Türkiye'de yapılan reformların batı tipi bir toplum yaratmaya çalışması nedeniyle, Türkiye'nin dinsizleştiği yönünde menfi propaganda yapılırken, bu reformlarla güçlenen Türkiye'nin bölgeye tekrar döneceği korkusunu da depreştirdi. Bu iki faktör Arap dünyası ile Türkiye'nin arasını açtı. Bu durum 1924'den sonra Arap dünyası ile Türkiye arasında belirleyici faktör oldu.

Türkiye'de hilafetin kaldırılması ve sonrasındaki devrimlere karşı İslam alemindeki eleştiriler 1924'de doruğa çıkmış 1930'a kadar yüksek ölçüde devam etmiştir. Bundan sonra Türkiye dışındaki dinci çevrelerde Türkiye'ye karşı bir ilgisizlik belirmiş, bağlar kopmuştur.¹⁵ Bu ülkelerin çoğu ulusal bütünleşmelerini sağlayıp bağımsızlık mücadelesini yürütmek zorunluluğunda olduklarından, daha çok dine bağlanma yoluna gitmişler ve Türkiye ile bağlarını iyice koparmışlardır.

Türkiye'deki laikleşme, batılılaşma ve hilafetin kaldırılması bazı Müslüman halklarda tepki yaratmasına karşılık, bu halklar arasında Türkiye'nin başarılarını kendilerine örnek almak isteyenler de bulunuyordu. Bu düşüncede olanlara göre, Türkiye emperyalizme karşı savaşmış ve zafer kazanmış bir Müslüman devletti, Türkiye'nin bu hareketi kendi ülkeleri için örnek olabilirdi. Türk Milleti ve onun lideri Mustafa Kemal gerçekleştirdiği inkılâbla henüz kendini bulamamış, hayatına yön verememiş milletlere, özellikle doğu dünyası ve üçüncü dünya ülkeleri için büyük bir tecrübe kaynağı ve rehber olmuştur.¹⁶ Türk İnkılabının İslam dünyasındaki etkisi ve yankılanması iki yönde gerçekleşmiştir. Birincisi olumlu yönde olmuştur. İlk zamanlar İran ve Afganistan, daha sonraki dönemlerde Cezayir, Tunus, Pakistan gibi ülkelerde Mustafa Kemal ve Türk İnkılabı örnek alınmıştır. Uzun süre de bu ülkelerde Türk sevgisi sürmüştür. Diğer etkisi ise özellikle Arap ülkelerinde menfi yönde olmuştur.¹⁷

Milli Mücadele sırasında ve Lozan sonrasında Ankara Hükümeti, Osmanlı ülkeleri içinde bulunan, Ortadoğu ülkeleri üzerindeki haklarından vazgeçtiğini açıkladığı için Türkiye ile Arap ülkeleri arasında önemli bir çıkar çatışması bulunmuyordu. Yalnızca güney sınırlarının belirlenmesi sırasında Türkiye Cumhuriyeti, Irak ve Suriye manda rejimleriyle zorunlu ilişkilere girmişti. Lozan'da çözümlenemeyen Musul sorunu İngiltere ile 1926 da sonuçlandırıldı. Bundan sonra Irak'la ilişkiler iyi yönde gelişti. Diğer yandan Türkiye'nin yeni yöneticileri Irak ve Suriye'deki kamuoyunu kazanabilmek amacıyla, bu ülkelerdeki manda yönetiminin sona ermesi gerektiğini her fırsatta tekrarlıyorlardı. İran ve Afganistan'la Türkiye'nin ilişkileri Arap ülkelerine göre daha yakın ve daha dostane olmuştur.

Türkiye 1924'den sonra Ortadoğu'ya karşı bir bakıma kayıtsız kalmıştır. Onların mücadelelerine resmi düzeyde destek verirken, maddi yardımda bulunmamıştır. Türkiye'nin bu ülkelere maddi yardım yapmamasının temel nedeni psikolojik faktördür. Birinci Dünya Savaşındaki Arap ihaneti Türkiye'nin yeni yöneticilerinin hafızalarından henüz silinmemiştir. Bunun yanında Türkiye Boğazlarda güvenliğini tam sağlayamadığı için, gerek İngiltere ,gerek Fransa ile silahlı bir çatışmayı göze alamamıştır. Arap dünyasında başlayan anti - batıcılığın yanı sıra anti -Türkçülük de vardır.¹⁸ Türkiye'nin batıya yaklaşması Araplar arasında hoş karşılanmamıştır. Dolayısıyla da Türkiye bölgede Araplar lehine riske girme gereği duymadı ve

uzun süre Ortadoğu'ya karşı kayıtsız bir politika izledi.¹⁹ Hatay sorununda da Türkiye kendisine muhatap olarak Fransa'yı aldı. M. Kemal'in kararlı tutumuyla da çözüme gitti. 1939'da Hatay'ın anavatanına katılmasıyla da Türk - Arap ilişkileri yeni bir döneme girdi.

Bazı pürüzler bir süre Türk- Arap ilişkilerini olumsuz yönde etkilese de Türkiye hem içeride devrimlere devam etti, hem de dışarıda iyi niyetli politikasını sürdürdü. 1936 yılına gelindiğinde Türkiye artık Arap dünyası ile dostluğu geliştirme düşüncesine eskisi kadar önem vermeye başlamıştı. Üstelik bu sırada alevlenen Hatay sorunu, güney komşuları ile Türkiye'yi savaşın eşiğine getirmişti.

¹ Anlaşmanın imzalanması ve esasları ile ilgili; İ. Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, Ankara 1989 s.67-242; Y.H. Bayur, **Türkiye'nin Dış Siyaseti** Ankara 1973 s.120 vd.; **Düster 3.tertip. cilt. 5**

² Arap Ülkeleri ve Kıbrıs Misak-ı Milli Sınırlarına dahil değildi "Türkiye antlaşmada belirlenen sınırları dışındaki tüm topraklar ile bu topraklardan olup gene bu antlaşma ile üzerinde kendi egemenlik hakkı tanınmış bulunanlar dışındaki Adalarda (ki bu toprak ve daların geleceği ilgililerce tesbit edilmiş ya da tesbit edilecektir.) her ne nitelikte olursa olsun ,sahip olduğu tüm hak ve senetlerden vazgeçtiğini açıklar."İ. Soysal, **a.g.e.**, s. 91 16.madde.

³ Türkiye Lozan'dan sonra Boğazlarda ve Trakya'da sınırlarını güvene alamamıştı. Batı sınırı güvende olmayan Türkiye elbette barışçı bir politikayı benimseyecekti. S. Duman,"Atatürk Dönemi Ortadoğu Politikası", **Atatürk 4. Uluslar arası Kongresi 25-29 Ekim 1999 Türkistan Kazakistan**, s.7

⁴ Hülya Toket, "Birinci Dünya savaşında Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in İsyanı" **Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri -I**, (23-25 Ekim 1995 İstanbul) Ankara 1996,s.193

K. Gürün, **Savaşın Dünya ve Türkiye**,Ankara 1986, s.16; P. Mansel **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, İstanbul 1975, s.116; T. Ünal,**Türk Siyasi Tarihi1700-1938**, Ankara 1978 27

⁵ M. Gönübol-C. Sar., **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Ankara 1997 s.87

⁶Orhan Koloğlu, **Mazlum Milletler Devrimi ve Türk Devrimi**, Ankara 1979, s.38

⁷ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (I-III) II**, Ankara 1997 s.44; Enver Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**,İstanbul 1981, s. 13-14

⁸ Orhan Koloğlu,**Mazlum Milletler Devrimi ve Türk Devrimi**, s.38

⁹ Yuluğ Tekin Kurat: " Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış politikası 1923-1973" **Belleten XXXIX sayı 154 Nisan 1975 den ayrı basım**, Ankara s.265

¹⁰ Daha önce de belirtildiği gibi aslında Türkiye Lozan Antlaşması ile Ortadoğu topraklarından vazgeçtiğini kabul etmişti. J.W.Hurewitz, **Diplomacy in the Middle East A Documentary Record: 1914-1956,Vol.-II**,Princeton,s.121,

¹¹ hilafetin ilgası Türkiye'nin İslam dünyasındaki etkisinin azaldığı tarihin başlangıcıdır. Bu tarihe kadar M. Kemal Paşa İslam dünyasının en popüler kişisidir. İ.Gökalp,-F.Georgeon, **Kemalizm ve İslam Dünyası**,İstanbul 1990,s.26

¹² -M. Gönübol-C. Sar, **a.g.e.**, s.88

¹³ H. Berke Dilan,**Atatürk Dönemi Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul 1998, s.71; Türkiye Arap ülkelerinin manda adı altında bazı ülkelerin himaye altına konulmasını akden kabul etmemiştir. Yani bu ülkelerdeki manda idarelerini muahede ile kabul etmemiştir. Buna rağmen Arap temsilcileri Lozan'da Türkiye aleyhinde çalışmışlardır. İ. İnönü, **Hatıralar-II**,Ankara 1987,s.155-156

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. M.Kemal Öke,**Güney Asya Müslümanlarının İstiklal Davası ve Türk milli mücadelesi "Hilafet Hareketi"1914-1924**, Ankara 1998 ,s.157 vd.

¹⁵ S. Duman,**agm.** s.2

¹⁶ Esin Dayı, "Atatürk'ün Doğu ve Batı Alemine Tesirleri" **Uluslar arası İkinci Atatürk Sempozyumu-II**, Ankara 1996 s.1083

Suna Kili, **Atatürk Devrimi**, Ankara 1995,s.34-53

¹⁷ İzzet Öztoprak, "Çağdaşlaşma ve Dış Dünyadaki Etkileri" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, I Kasım 1984, sayı, 1**, Ankara 1990 s.288-299

¹⁸ Karl Kruger,**Kemalist Türkiye ve Ortadoğu**,İstanbul 1981, s.149; İ. Arsel., **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**, İstanbul 1987,s.8-10; Kahire'de 1957 yılında toplanan bir bilim kurulunda bazı Arap bilim adamları mesela, Şeyh Muhammed al-Banna , "Eğer Türkler gelip de Arap ülkelerinin istila etmemiş olsalardı. Arapların, Ruslardan ve Amerikalılardan önce uzaya adam gönderme imkanını bulabileceklerini" iddia etmiştir.

¹⁹ Peter Mansfield,, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, İstanbul 1975, s.91